

Decennia orthopedagogiek in cultureel-maatschappelijke context

SAMENVATTING

Onderdeel van 100 jaar orthopedagogiek zijn korte decenniaschetsen van het cultureel-maatschappelijk klimaat bij de ontwikkeling van de praktijk van de orthopedagogiek. In dit artikel een schets van de eerste twee decennia van de twintigste eeuw, waarin meer en meer wordt benadrukt dat het 'afwijkende' kind begeleiding nodig heeft van goed opgeleide professionals. De start in 1929 van twee opleidingen voor leraren in het buitengewoon onderwijs (nu speciaal onderwijs) is hiervan een sprekend voorbeeld.

1 Rond 1900

De periode rond 1900 is voor de westerse wereld, om met Jan Romein te spreken, terecht te kenmerken als 'het breukvlak van twee eeuwen'.¹ Staatkundig, economisch, sociaal, artistiek en wetenschappelijk wordt een volstrekt nieuwe koers ingezet, die tot een 20e eeuw vol dynamiek, beweging, conflict en verandering zou leiden. Machtige landen streven naar expansie, de vindingen in technologie zetten aan tot industriële schaalvergroting en massaconsumptie, arbeiders en vrouwen strijden voor emancipatie en gelijkberechtiging (1917 kiesrecht voor mannen en 1919 voor vrouwen), kunstenaars manifesteren zich met nieuwe visies en vormen, de geestes- en cultuurwetenschappen maken een gestage ontwikkeling door op basis van specialisatie en verfijning van methodiek. De breuk met de 19e eeuw geeft aanleiding om in samenleving, cultuur en wetenschap de 'zijnsvraag' te stellen en te vechten voor

welvaart en welzijn, gelijkberechtiging, gezondheid en schoonheid en... voor de ontplooiing van het individuele kind. In Nederland volgden rond 1900 de eerste kinderwetten en opvoeding en scholing werden van betekenis voor alle kinderen. Het belang van scholing manifesteert zich in 1901 bij de invoering van de leerplichtwet. In de jaren 1910-1920 heeft het extraparlamenteaire kabinet-Cort van der Linden vele voorstellen voor grondwetswijziging voorgelegd en uitgevoerd, die uiteindelijk leidden tot de 'Lageronderwijswet 1920', die op 1 januari 1921 in werking trad. Doel van deze wet was voornamelijk de financiële gelijkstelling van het bijzonder en openbaar onderwijs. De grotere aandacht voor de ontplooiing van het individuele kind zette vooral mensen uit christelijke en socialistische kringen aan tot meer individuele zorg voor het afwijkende, het abnormale, het onmaatschappelijke en het misdeelde kind. De basis in deze eeuw van de 'bevrijding van het kind' was gelegd voor de ontwikkeling van de jeugdzorg en een complex stelsel van onderwijs, waarin een diversiteit aan vormings- en opvoedingsidealen een plaats kregen: algemeen vormend onderwijs, vakonderwijs, onderwijs gebaseerd op levensovertuiging, onderwijs gebaseerd op een specifieke pedagogisch-didactische visie en vormen van buitengewoon onderwijs voor kinderen met een handicap of stoornis. Van lager onderwijs tot universiteit bestonden er binnen genoemde onderwijsgroepen allerlei typen onderwijs voor de verschillende levensfasen.

Dat de internationale beweging 'Vom Kinde aus' ook in Nederland zijn invloed liet gelden is veelzeggend voor de nieuwe kijk op de positie van het kind en de wijze waarop zijn ontwikkeling begeleid moet worden. In vertaling kwam in 1903 het boek van reformpedagoog Ellen Key 'De eeuw van het kind' op de markt waarin de leefwereld van het kind centraal gesteld wordt. Vele pedagogen ontwikkelden zich tot reformpedagoog, zoals Maria Montessori in Italië, Ovide Decroly in België, Georg Kerschensteiner in Duitsland, John Dewey in de USA en Celestin Freinet in Frankrijk.²

De Eerste Wereldoorlog in 1914-1918 kanaliseert de spanningen die de dynamiek van 'het breukvlak van twee eeuwen' teweeg heeft gebracht en werkt tegelijkertijd als katalysator, die de veranderingsprocessen verder bespoedigt.

2 De jaren twintig

Zoals gezegd heeft de Eerste Wereldoorlog voor Nederland gediend als katalysator bij de versnelling van al eerder zichtbare processen gewerkt en heeft een nieuw tijdperk ingeluid. Terwijl krampachtige pogingen gedaan werden om vast te houden aan de geneugten, althans voor de gegoede burger, van 'La belle Epoque', kreeg de Amerikaanse levensstijl, als gevolg van verschoven machtsverhoudingen steeds meer invloed: massa-productie en massaconsumptie, economische schaalvergroting, betere mogelijkheden tot sociale stijging. Tegelijkertijd zette het secularisatieproces zich voort. Behouden bleven wel, onder invloed van een strijdbare vakbeweging en de nieuwe politiek, verworven machtsposities: de klassenstrijdgedachte. De verbetering van de lonen en dus de koopkracht bracht in de jaren twintig voor de arbeider en de minder bedeelde meer luxe met zich mee waardoor zij de overgang meemaakten

van een biologisch bestaansminimum naar een cultureel bestaansminimum. Sombart³ omschreef dit proces als 'de democratisering van de luxe'. In de roaring twenties', een term waarmee de jaren twintig ook wel aangeduid worden, kwam reclame gericht op massaconsumptie; afbetalingssystemen wonnen terrein, de woningtoestanden voor de minder bedeelde verbeterden iets, de toepassing van de verzekeringswetten zorgden voor betere sociale- en gezondheidsvoorzieningen en met de komst van radio en de krant kwam de informatie ook het huis van de gewone man binnen. Ook zorgde de strijd voor het verbeteren van de leefomstandigheden van de arbeider ervoor dat deze toegang kreeg tot kunst en cultuur, zoals het theater, de bioscoop, de concerten en de literatuur.

Het SDAP Kamerlid Kleerekoper maakte in 1919 in een Tweede Kamer-debat duidelijk waar het met de kunst naartoe moest: '...dat het ogenblik is aangebroken, waarop men gerust kan uitspreken dat de tijd dat de goede kunst object kon zijn van particuliere exploitatie voorbij is, dat de goede kunst is aangewezen op de overheid om haar beoefenaren te kunnen geven wat zij moeten hebben om kunstenaars te kunnen zijn en om de kunst te brengen tot het volk'.⁴

De jaren twintig gaven bovendien, zoals Prof. dr. P.J. Bouman⁵ omschrijft een boeiend schouwspel te zien van experimenten in culturele vormgeving. Veelvormigheid was het kenmerk van kunst en cultuur in de jaren twintig: opkomst van het expressionisme, een grote variatie aan muziekstijlen, zoals de jazz en de experimentele klassieke muziek, nieuwe dansstijlen, de kennismaking met de wereldliteratuur in zijn grote diversiteit. Naast de massa-culturele uitingen werd er gebruikgemaakt van de geboden ruimte tot experimenteren met anti-naturalistische vormen in beeldende

kunst, muziek, theater, film en literatuur, waarbij de kritiek op de toenemende massa-ontwikkeling en de daarmee gepaard gaande vervlakking een veel voorkomend thema was.

'Toenemende massa-ontwikkeling en daarmee gepaard gaande vervlakking is een veel voorkomend thema'

Onderwijs kan natuurlijk niet achterblijven bij een zich emanciperende samenleving. De lager-onderwijswet van 1920⁶ zorgde voor vele initiatieven tot onderwijsvernieuwing. Een kleine greep: de ulo (Uitgebreid Lager Onderwijs, een algemene vormende opleiding) vormde een goede vervolgopleiding op de lagere school voor diegenen die lagere en middelbare functies in de maatschappij wilden gaan bekleden, het bijzonder onderwijs groeide gestaag, lichamelijke oefening werd als onmisbaar onderdeel gezien, de gemeenten kregen de bevoegdheid schoolbaden op te richten en te exploiteren. Helaas werd het vak Frans onder invloed van bezuinigingen in het lager onderwijs afgeschaft. Het belang van de Lager-onderwijswet van 1920 blijkt uit de aanzet die deze wet gaf voor kinderen die voor hun ontwikkeling specifieke zorg en begeleiding nodig hadden, wat een groei van het buitengewoon onderwijs tot gevolg had. Aanvankelijk was dit onderwijs alleen voor zwakzinnige kinderen bestemd. Bij Koninklijk Besluit van 22 oktober 1923 werden met ingang van 1 januari 1924 de scholen voor doofstomme, blinde, zwakzinnige en slechthorende kinderen onder het buitengewoon onderwijs ge-

rangschikt (Staatsblad nr. 489). Daarmee was een sterk gedifferentieerd stelsel van buitengewoon onderwijs geschapen. Met de onderwijsvernieuwing breekt het besef door dat 'onderwijs staat of valt met de onderwijzer en leraar voor de klas'. Het kwetsbare ontwikkelingsproces van kinderen vereist bekwame, d.w.z. goed opgeleide, onderwijzers en leraren. Vanuit die gedachte stichtte in 1919 prof. dr. Ph.A. Kohnstamm het Nutsseminarium voor Pedagogiek en konden bovendien de akten S en T behaald worden om op de lagere school les te mogen geven in landbouw- en tuinbouwkunde. In mei 1929 startte op de zaterdagmiddag de eerste vakcursus Buitengewoon Onderwijs, waarvoor de Vereniging van Onderwijzers en Artsen zich al jaren had ingespannen. Schoolartsen waren nauw betrokken bij de school, in eerste instantie om kinderen te testen op zwakbegaafdheid of zwakzinnigheid. De betrokkenheid van artsen bij de school is ook gezien de leefomstandigheden van kinderen niet zo opmerkelijk. Drie jaar na de invoering van de leerplicht (1901) verschenen de artsen op de scholen. De toenemende belangstelling van artsen voor het schoolkind is een duidelijk voorbeeld van de grotere nadruk op het individu, in dit geval op het welzijn van het individuele kind. Bovendien getuigt het van de onderkenning dat er een samenhang bestaat tussen onhygiënische leefomstandigheden, slechte voeding en allerlei besmettelijke ziekten die daar het gevolg van zijn en de schoolprestaties. Ouders drongen ook aan op geneeskundig onderzoek nu hun kinderen door de schoolplicht gedwongen werden naar school te gaan waardoor ze een groter risico liepen om in aanraking te komen met besmettelijke ziekten. Gedegen onderzoek was vooral 'ook nodig om te voorkomen dat lichamelijk gezonde, op school slecht presterende niet debiele kinderen het zwakzinnigenonderwijs zouden overspoelen. Onderzoek wees

uit dat het merendeel van deze leerlingen echter niet debiel was, maar ondermaats presteerde als gevolg van ‘zwakbegaafdheid’ of een zogeheten ‘partieel defect’ als rekenzwakte of woordblindheid.⁷ Vanaf het einde van de 19e eeuw waren artsen betrokken bij de selectie van ‘moeilijk lerende kinderen’, waarvoor zwakzinnigenscholen waren opgericht. Tot in de jaren 60 van de 20e eeuw hebben zij een hoofdrol vervuld, maar langzamerhand zijn zij van hoofdrolspeler tot figurant geworden. De relatie van schoolartsen met de onderwijzers en pedagogen heeft in de jaren twintig veel discussie en strijd opgeleverd. Toen speelde, wat men zou kunnen noemen, het ‘schoolartsenvraagstuk’. In feite betrof het hier een discussie over de competenties en verantwoordelijkheden van schoolartsen ten opzichte van degenen die verantwoordelijk waren voor de schoolontwikkeling van het kind: de onderwijzers en pedagogen.

Om onderwijzers voor te bereiden op de praktijk van het begeleiden van kinderen met specifieke behoeften is nu eenmaal een stevige inhoudelijke opleiding nodig, vond men al in de jaren twintig

In eerste instantie was er sprake van een goede relatie en het was Köhler die samen met Vos, Schreuder en Wijsman de ‘Vereniging van Onderwijzers en Artsen, werkzaam aan inrichtingen voor onderwijs aan achterlijke en zenuwzwakke

kinderen’ oprichtte. Deze vereniging besloot in 1909 een tijdschrift uit te geven. Dat tijdschrift is de verre voorganger van het huidige Tijdschrift voor Orthopedagogiek. De redactie schrijft in het eerste nummer: ‘Het zal komen in de handen van onderwijzers en artsen. Wat de eene groep van lezers in hooge mate belangwekkend zal vinden, zal de andere wellicht in mindere mate interesseren. Moge de inhoud over het algemeen echter van dien aard zijn, dat allen met belangstelling ervan kennis nemen’ (1909, p. 2).

Hoofdrolspelers in het schoolartsenvraagstuk waren vooral dr. A. van Voorthuijsen, jarenlang schoolarts en later inspecteur buitengewoon onderwijs en adviseur van de minister van Onderwijs en Wetenschappen en de psychiatrisch geschoolde Amsterdamse schoolarts dr. D. Herderschêe, pionier op het terrein van intelligentiemeting en groot deskundige ten aanzien van besmettelijke ziekten en het afwijkende kind.⁸ Herderschêe maakte o.a. de Binet-test geschikt voor de selectie van kinderen voor het zwakzinnigenonderwijs. De Binet-Herderschêe-test werd vanaf 1909 door vele scholen gebruikt. De Haagse uitgeverij HAGA bracht in 1919 een verbeterde versie op de markt in een kist met daarin alle benodigdheden voor de uitvoering van de test.⁹ Van Voorthuijsen pleitte herhaaldelijk voor meer samenwerking tussen pedagoog en medicus en voor de vergroting van de invloed van de medicus in met name het buitengewoon onderwijs. Onderwijzers zouden volgens Van Voorthuijsen in het algemeen meer medische kennis moeten hebben, vooral op het terrein van de hygiëne en voeding. Met Herderschêe heeft Van Voorthuijsen veel onderwijzers via cursussen hierin onderwezen. Aan hen is het ook te danken dat het vak hygiëne in die tijd onderdeel werd van de opleiding van onderwijzers. Arts en schoolhoofd zouden volgens

Van Voorthuijsen altijd samen het psychologisch onderzoek voor hun rekening moeten nemen en zich beiden in deze materie moeten verdiepen. Zijn wens ging in 1933 in vervulling toen per Koninklijk Besluit bepaald werd dat 'elke commissie, die selectie-onderzoek doet bekend moest zijn met het psychiatrisch onderzoek bij zwakzinnigen'. Evenals bij het bestrijden van besmettelijke ziekten legde de wetgever deze handelingsbevoegdheid expliciet in handen van schoolartsen.

Van Voorthuijsen en Herderschêe waren nauw betrokken bij zowel de start van de vakcursus Buitengewoon Onderwijs in 1929 als bij de eerste tweejarige dagopleiding in 1932. De vakcursus Buitengewoon Onderwijs in 1929 markeert de start van de Opleidingen Speciaal Onderwijs: toen-

tertijd de Katholieke Leergangen voor de Katholieken en het Seminarium voor Orthopedagogiek voor het Protestants-Christelijke, Openbare en Bijzonder-neutrale onderwijs. De cursussen voorzien duidelijk in een behoefte. Dat blijkt ook uit het feit dat de vakcursus binnen enkele jaren uitgroeide tot een tweejarige dagopleiding. Om onderwijzers voor te bereiden op de praktijk van het begeleiden van kinderen met specifieke behoeften is nu eenmaal een stevige inhoudelijke opleiding nodig, vond men al in de jaren twintig. In de volgende decennia zullen deze opleidingen een grote groei doormaken. De beweging 'roaring twenties' krijgen een plotseling einde met de Krach van 1929, de New Yorkse beurscrisis die niet alleen een economische crisis zou zijn, maar die ook zou doordringen in alle lagen van de samenleving.

OVER DE AUTEUR

Gerard van Stralen, socioloog, adviseur faculteit educatie hogeschool Utrecht.

NOTEN

- ¹ Jan Romein (1976). *Op het breukvlak van twee eeuwen, de westerse wereld rond 1900*. Querido: Amsterdam.
- ² Jozef Vos (1999). *Democratisering van de schoonheid, twee eeuwen scholing in de kunsten*. Nijmegen: Sun, p. 124.
- ³ Werner Sombart (1969). *Luxury and capitalism*. Ann Arbor.
- ⁴ Emanuel Boekman (1989). *Overheid en Kunst in Nederland*. Amsterdam: Boekmanstichting/Van Gennep (derde druk).
- ⁵ Prof. dr. P.J. Bouman (1977). *Cultuurgeschiedenis van de twintigste eeuw*. Amsterdam: Elsevier, p. 55.
- ⁶ J.H. Meijssen (1976). *Lager onderwijs in de spiegel der geschiedenis 1801-1976*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- ⁷ Fedor Hubertus de Beer (1975). *Witte jassen in de school, De schoolarts in Nederland ca. 1895-1965*. Proefschrift. RU Groningen, pp. 40-68.
- ⁸ In de vanaf 2011 te verschijnen reeks 'Orthoreeks Retro-Perspectief' van uitgeverij Agiel zullen o.a. uitgaven opgenomen worden met overdrukken van zowel Van Voorthuijsen als Herderschêe.
- ⁹ Zie voor een illustratie: Poelman, M.M.J. (2010). Van uitsluiting tot inclusie. In *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 4, 164.

Vaste rubrieken

We hebben, gezien het speciale karakter van deze uitgave, de rubrieken Weetwinkel, Boekbespreking en Wee-k-lacht niet opgenomen. In het januarinumnummer van 2011 treft u deze ouder gewoonte weer aan.